

ШКЛЯНЫЯ БРАНЗАЛЕТЫ З РАГАЧОВА (ПА МАТЭРЫЯЛАХ РАСКОПАК Э. М. ЗАГАРУЛЬСКАГА)

К. А. Кухарава

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск;
kukharava.katsiaryna@gmail.com;
наук. кір. – П. С. Курловіч, канд. гіст. навук, дац.*

У рабоце разглядаюцца шкляныя бранзалеты з Рагачоўскай калекцыі, створанай у выніку раскопак Э. М. Загарульскага ў 1975, 1976 гадах. Апісваецца іх тыпалогія і марфалогія: бранзалеты сістэматызуюцца паводле тыпу, колеру, дыяметру. Калекцыя характарызуецца пэўнай асаблівасцю: разнастайнасцю колераў, сярод якіх ствараецца незвычайная градацыя: дамнуюць фіялетава і сіні; і тыпаў, сярод якіх сустракаюцца даволі складаныя, у тым ліку філігранныя, а таксама адзначаецца даволі значная ў параўнанні з іншымі гарадамі колькасць плоска-выпуклых, трохвугольных і чатырохвугольных у сячэнні бранзалетаў. Дадзеная калекцыя шкляных бранзалетаў упершыню пасля працы над ёй Т. С. Скрыпчанка аналізуецца ў якасці адзінай складаючай. Вынікі папярэдніх даследаванняў нідзе не былі апублікаваны.

Ключавыя словы: археалогія Беларусі; Рагачоў; ранняе сярэднявечча; шкляныя бранзалеты; марфалогія шкляных бранзалетаў; тыпалогія шкляных бранзалетаў.

Рагачоўская калекцыя шкляных бранзалетаў створана ў выніку раскопак археалагічнай экспедыцыі БДУ на чале з Э. М. Загарульскім, знаходзіцца ў вучэбнай лабараторыі музейнай справы БДУ. Раскопкі праводзіліся на гарадзішчы старажытнага Рагачова, якое вядома таксама пад назвамі Замкавая гара, Замак каралевы Боны. Усяго экспедыцыяй у Рагачоў было здзейснена тры: у 1973, 1975 і 1976 гадах. Для напісання дадзенай працы былі апрацаваны бранзалеты з калекцый 1975 і 1976 гадоў, агульнай колькасцю 378 экзэмпляраў.

Культурны пласт гарадзішча старажытнага Рагачова да 1,3 м характарызуецца моцнай перакапанасцю, што прывяло да перамешвання знаходак, асабліва ў верхняй палове культурнага слоя. Апісанне стратыграфіі ў справаздачах Э. М. Загарульскага не дае магчымасці правесці дакладны аналіз інтэнсіўнасці размяшчэння бранзалетаў па сляях і вылучыць храналагічныя межы бытавання шкляных бранзалетаў у Рагачове [1, 2].

Шкляныя бранзалеты характарызаваліся паводле тыпу, колеру, дыяметра. Дыяметр большасці вывучаных бранзалетаў укладаецца ў межы 6–7 см. Гэта найбольш распаўсюджаны дыяметр бранзалетаў і яго звязваюць як з «тонкакасцю» дзявочых рук, так і з паўночнай традыцыяй нашэння бранзалетаў на запясці, калі бранзалет насіўся паверх рукава і ўтрымліваў доўгі рукаў жаночай сукенкі [3, с. 291].

Пераважае дыяметр 7 см, такія знаходкі складаюць 38,48 % ад агульнай колькасці, таксама распаўсюджаны знаходкі з дыяметрам 6 см – 27,75 %. Сустрэкаюцца абломкі бранзалетаў дыяметрам, меншым за стандартны – 4, 5 см, а таксама большым – 8 см.

Самым распаўсюджаным колерам бранзалетаў у рагачоўскай калекцыі з’яўляецца фіялетава, вырабы гэтага колеру складаюць 19,7 % ад агульнай колькасці.

Другія па колькасці бранзалеты сіняга колеру (13,9 %). Формы гэтых бранзалетаў абсалютна розныя: гладкія круглага сячэння, кручаныя, трохвугольныя, плоска-выпуклыя.

На трэцім месцы – група зялёных бранзалетаў (13 %), вылучаюцца светлазялёныя і цёмназялёныя. Таксама ёсць два экзэмпляры ізумрудных бранзалетаў, якія адрозніваюцца глыбокім, насычаным колерам, магчыма, яны кіеўскага паходжання. Тыпы бранзалетаў гэтага колеру сустрэкаюцца розныя, але пераважаюць гладкія, якія складаюць 52 %.

На чацвёртай пазіцыі чорныя бранзалеты (12,4 %). Яны падзяляюцца на празрыстыя і непразрыстыя. Для дадзеных упрыгажэнняў характэрна цяжкае заглушанае шкло, часцей за ўсё ірызаванае. Часта непразрыстасць чорных бранзалетаў тлумачаць інтэнсіўнасцю фарбавальніка (вокісу жалеза, як правіла), а таксама вялікім ўтрыманнем волава, якое ўжывалася ў якасці глушыцеля [4, с. 246].

Пятае месца – карычневыя бранзалеты (9,7 %). Пераважна гэта гладкія бранзалеты круглага сячэння з дыяметрам сячэння 3,3–5,8 мм, у якіх на прасвет праглядаюцца іскрынкі. Шостае месца па колькасці належыць аліўкавым бранзалетам (6 %), сярод якіх вылучаюцца светлааліўкавыя і цёмнааліўкавыя экзэмпляры. Сюды адносяцца бранзалеты розных тыпаў і дыяметраў. Таксама даволі распаўсюджанымі з’яўляюцца жоўтыя бранзалеты (5,7 %). Яны сустрэкаюцца розных форм і адценняў: ад лімоннага да залаціста-жоўтага. Сярод бранзалетаў жоўтага колеру 1 філігранны.

Далей ідуць менш распаўсюджаныя знаходкі бранзалетаў блакітнага (4,5 % ад агульнай колькасці), бірузовага (3,94 %) і шэра-сіняга (3 %) колераў. Цікавай з’явай выступаюць шэра-сінія бранзалеты, дымчатыя на прасвет. Іх нельга аднесці да сініх з-за відавочнага адрознення. Яны характарызуюцца гладкай (большасць) і кручанай формамі, а таксама даволі вялікім дыяметрам сячэння: 4,6 – 7 мм.

Па спосабе вырабу шкляныя бранзалеты з Рагачова можна падзяліць на некалькі груп. Самай шматлікай групай з’яўляюцца гладкія бранзалеты круглага сячэння (57,3 % ад агульнай колькасці). Дыяметр бранзалетаў гэтай групы ў асноўным 6–7 см, але сустрэкаюцца

экзэмпляры з дыяметрам 4, 5 і 8 см. Дыяметр сячэння гэтых бранзалетаў вагаецца ад 3,1 мм да 8 мм. Пераважаюць бранзалеты фіялетавага, чорнага і карычневага колераў. Сустрэкаюцца перавітыя бранзалеты, у асноўным гэта жоўтая ніць, але сустракаецца бежавая. Ёсць цікавы экзэмпляр перавіты двума ніцямі рознага колеру: жоўтай двойной ніццю і чырвонай, якія ідуць незалежна адна ад адной. Для большасці вырабаў характэрна шчыльнае ўваходжанне ніці ў паверхню бранзалета, рэльефна выступаючыя ніці сустракаюцца не так часта. Да гэтай групы адносіцца экзэмпляр чорнага бранзалета ўпрыгожанага прадольнай паласой з ліцавой стараны.

Наступную групу складаюць кручаныя бранзалеты. Гэта група другая па колькасці артэфактаў (42 %). Самыя распаўсюджаныя колеры – фіялетаваы, сіні, зялёны і чорны. Дыяметр сячэння вагаецца ад 3,4 мм да 10 мм, але сячэнне большасці бранзалетаў укладаецца ў прамежак 5–8 мм, даволі часта сустракаюцца буйныя экзэмпляры з дыяметрам больш за 8 мм. Сярод гэтай групы таксама распаўсюджаны перавітыя бранзалеты (15 % ад агульнай колькасці). Большасць ніцяў жоўтыя, але ёсць экзэмпляр кручанага аліўкавага бранзалета, перавіты блакітнай ніццю.

Трэцяя група аб'ядноўвае ўплошчаныя бранзалеты. Сюды адносяцца плоскія, якія маюць у сячэнні прамавугольнік і плоска-выпуклыя. Гэта група складае 4,1 % ад агульнай колькасці (плоскія – 2,6 % і плоска-выпуклыя – 1,5 %). Сярод плоскіх бранзалетаў пераважаюць зялёныя, фіялетаваыя, і чорныя; сярод плоска-выпуклых – сінія, блакітны і аліўкавы. Дыяметр плоскіх бранзалетаў у асноўным 7 см, таўшчыня сячэння – 5 мм. Плоска-выпуклыя бранзалеты характарызуюцца меншым дыяметрам: 4–6 см і таўшчынёй сячэння 4–8 мм. Плоска-выпуклыя бранзалеты, хутчэй за ўсё, у большасці візантыйскага паходжання, аб чым таксама сведчыць іх сіні кобальтавы колер.

Наступную групу складаюць трохвугольныя ў сячэнні шклянныя бранзалеты (2,1 % ад агульнай колькасці). Пераважае сіні колер, таксама ёсць чорны бранзалет, цёмнааліўкавы і зялёны. Верагодна, усе гэтыя бранзалеты візантыйскага паходжання. Большасць экзэмпляраў з гладкай паверхняй, але таксама ёсць два бранзалеты з рыфлёнай паверхняй і змешчаным цэнтральным рабром зялёнага і чорнага колера. Аналагічны чорны бранзалет быў знойдзены ў Віцебску, але больш аналогій не выяўлена [5, с. 157].

Група вітых бранзалетаў вельмі нешматлікая. Вырабляліся гэтыя бранзалеты з двух-пяці круглых шклянных жгутоў, дыяметр сячэння 6–7 мм. Каляровая гама разнастайная.

У калекцыю ўваходзяць два філігранныя бронзалеты. Адзін уяўляе сабой складаны філігранны бронзалет ускладненай формы: кручаны бронзалет са снопам перакручаных жгуцікаў унутры. Ён выраблены з бясколерна-жоўтага шкла, унутры па дузе ўпрыгажэння праходзіць перакручаны сноп ніцяў чырвонага глушанага колеру. Такія бронзалеты выраблялі ў Кіеве, дадзены тып з'явіўся не раней за пачатак XIII ст. [6, с. 97]. Другі бронзалет уяўляе сабой вельмі цікавы экзэмпляр філіграннага простага бронзалета. Ён кручаны зялёнага колеру, перавіты жоўтай ніццю зверху і з чырвонай ніццю ўнутры.

Падводзячы вынік характарыстыкі шкляных бронзалетаў з Рагачоўскай калекцыі, трэба адзначыць яе асаблівасці: разнастайнасць колераў, сярод якіх ствараецца незвычайная градацыя, і тыпаў, у ліку якіх сустракаюцца даволі складаныя. Ёсць мяркуемыя візантыйскія экзэмпляры. Аналагаў суадносін колераў з іншымі гарадамі Старажытнай Русі і цэнтрамі вытворчасці шкляных бронзалетаў Сярэднявечча пакуль не выяўлена. На падставе гэтага і дамінавання не характэрных для Старажытнай Русі колераў: фіялетавага і сіняга, можна казаць пра пэўную своеасаблівасць калекцыі шкляных бронзалетаў з Рагачова. Але на дадзеным этапе даследавання цяжка растлумачыць прыроду гэтай з'явы і ступень яе сапраўднасці. Калекцыя патрабуе далейшага вывучэння, у тым ліку правядзення хімічнага аналізу для таго, каб атрымаць інфармацыю аб складзе шкляных бронзалетаў, меркаваць аб сыравіне і фарбавальніках, якія выкарыстоўваліся для іх вытворчасці, лепш зразумець тэхналогію стварэння, а таксама паходжанне бронзалетаў, знойдзеных у Рагачове.

Размежаванне рагачоўскіх бронзалетаў у пэўнай ступені падобна да кіеўскіх, дзе фіялетавага і сіняга бронзалеты складаюць значную колькасць, разам каля 40 %. Таксама адносна падобныя сітуацыі ў Мінску і Навагрудку, але дамінуюць там карычневыя бронзалеты, пры даволі значным адсотку сініх і фіялетавага. Такім чынам, у Рагачове складаецца цікавая сітуацыя: распаўсюджаны бронзалеты больш рэдкіх і складаных колераў, якія ў іншых градах Старажытнай Русі прадстаўлены ў значна меншай колькасці. Чым гэта абумоўлена, цяжка сказаць. Магчыма, гэта вынік модных тэндэнцый таго часу. Вылучаць гіпотэзу аб мясцовай вытворчасці, тым больш без хімічнага аналізу не з'яўляецца мэтазгодным, таму што яна не можа быць абсалютна нічым пацверджана.

Акрамя асаблівасцяў у каляровай гаме, можна адзначыць даволі значную ў параўнанні з іншымі гарадамі колькасць трохвугольных і чатырохвугольных у сячэнні бронзалетаў, а таксама плоска-выпуклых. Філігранныя бронзалеты таксама рэдкая знаходка на тэрыторыі Беларусі.

Таму можна казаць аб высокай вартасці шклянных бранзалетаў з Рагачова і аб пэўнай унікальнасці дадзенай калекцыі.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Загорульскі Э. М.* Отчет о работах археологической экспедиции Белгосуниверситета им. В. И. Ленина в 1975 году // Цэнтральны навуковы архіў НАН Беларусі (ЦНА НАН Беларусі). ФАНД. Воп. 1. Арх. № 523.
2. *Загорульскі Э. М.* Отчет о работах археологической экспедиции Белгосуниверситета им. В. И. Ленина в 1976 году // ЦНА НАН Беларусі. ФАНД. Воп. 1. Арх. № 545.
3. *Кошман В. І.* Шклянныя вырабы эпохі Старажытнай Русі з гарадзішчаў Капланцы і Свіслач // Гістарычна-археалагічны зборнік. 2012. Вып. 27. С. 289–296.
4. *Безбородов М. А.* Стеклоделие в Древней Руси. Мн., 1956.
5. *Бубенько Т. С.* Стекланные украшения средневекового Витебска (по материалам раскопок Нижнего Замка) // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. 2001. № 3. С. 154–164.
6. *Скрипченко Т. С.* О производстве двухслойных и филигранных стеклянных браслетов // Древнерусское гос-во и славяне. Мн., 1983. С. 96–98.